

VIVESIANA

Vol. I

2016

ASSOCIACIÓ D'AMICS DE LLUÍS VIVES
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

VIVESIANA

ISSN 2445-236X | Vol. 1. 2016

Edita: Associació d'Amics de Lluís Vives – Universitat de València

C./ La Nau, 2

46003 València

URL permanent: <https://ojs.uv.es/index.php/VIVESIANA>

Consell científic

Antonio Ariño Verdú (Universitat de València, Espanya)

Francisco Calero (Universidad Nacional de Educación a Distancia, Espanya)

Karl Kohut (Katholische Universität Eichstätt-Ingolstadt, Alemanya)

Marina Mestre Zaragoza (École Normale Supérieure, Lyon, França)

Gilbert Tournoy (Katholieke Universiteit Leuven, Bèlgica)

Consell editorial

Marco Antonio Coronel (Universitat de València)

Francesc J. Hernández (Universitat de València)

Helena Rausell (Universitat de València)

VIVESIANA és una revista científica anual, que té com a objectiu la publicació d'estudis sobre Joan Lluís Vives i el Renaixement. Es publica en Open Journal System. La secció ARTICLES està sotmesa a avaluació.

VIVESIANA

ISSN 2445-236X | Vol. 1. 2016

INDEX

Introducció	5-7
Obres de Vives	9-30
[<i>L. Vives in Tacito emendatio</i>]	11-13]
[<i>Esmena de Lluís Vives a Tàcit</i>]	14-15]
[<i>Enmienda de Lluís Vives a Tácito</i>]	16-17]
Fragments d'una obra perduda	
<i>Fragments of a lost work</i>	
Francesc J. Hernández	11-30
Articles	31-86
Estratègia i transcendència dels noms en els Diàlegs de Joan Lluís Vives	
<i>Strategy and transcendency of the names in the Dialogues of Juan Luis Vives</i>	
Adela Codonyer Nácher	33-43
La cabeza y el cuerpo: Teología, política y género en Luis Vives	
<i>The head and body: theology, politics and gender in Luis Vives</i>	
Pedro García Pilán	45-62
Un professor valencià exiliat recorda l'exiliat Lluís Vives	
<i>A Valencian exiled teacher remembers the exiled Lluís Vives</i>	
Josep-Vicent Garcia Raffi	63-71
[Annex. Valenciania de Vives per Julià Amo	70-71]

VIVESIANA

ISSN 2445-236X | Vol. 1. 2016

Apuntes apologéticos a *De institutione foeminae christianae* de Juan Luis Vives

Apologetic Notes to De institutione foeminae christianae of Juan Luis Vives

Raúl Francisco Sebastián Solanes

73-86

Miscel·lània

87-122

VIVES & MARCH, DRAPS. Comèdia tràgica en vuit escenes

Josep Sanz Biosca

89-122

Llibres

123-126

Vives, educador

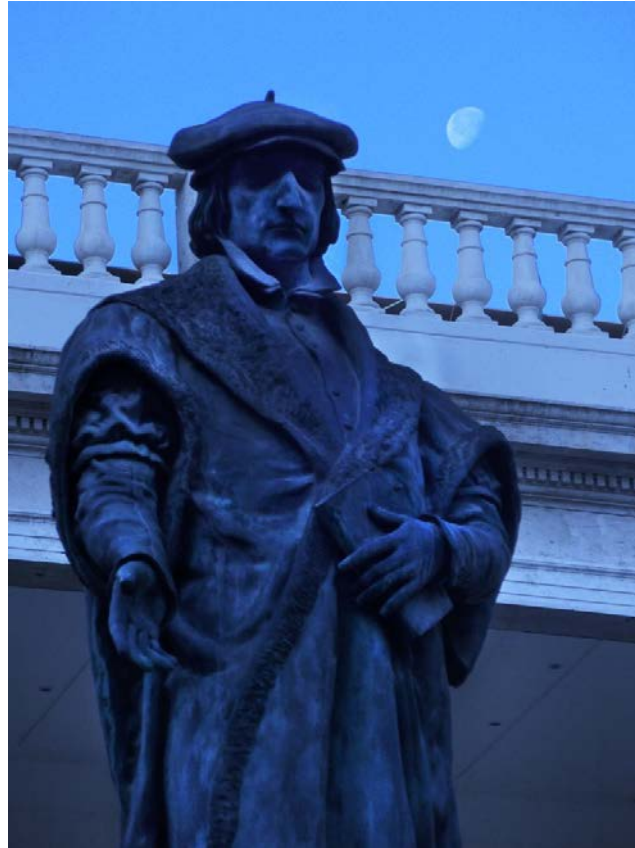
Francesc J. Hernàndez

125-126

Fotografia de contraportada

María Magdalena Ruiz

127

ARTICLES

VIVESIANA

Estratègia i transcendència dels noms en els Diàlegs de Joan Lluís Vives

Strategy and transcendency of the names in the Dialogues of Juan Luis Vives

Adela Codonyer Náchér¹

Resum

En les següents pàgines s'analitzen les estratègies que Vives emprà per nomenar els personatges dels *Diàlegs*, una de les seues obres més populars. Els protagonistes són essencialment els alumnes que van avançant en la seua formació, des de col·legials fins a joves universitaris. Juntament amb ells va progressant també el seu entorn d'acord amb el ritme pedagògic: els centres d'ensenyança, els continguts de l'aprenentatge i les interaccions amb els docents i amb els companys. Poc a poc anirem esbrinant que tot aquest món poblat d'estudiants, els apel·latius dels quals ens transmeten remembrances clàssiques i al·lusions modernes (contemporànies de l'època de Vives), oculta en realitat un sentit més profund.

Mots clau

Diàlegs, educació, llatí, humanisme, ensenyament

Abstract

In these papers we find an approach to the strategies that Vives employs for naming the characters in one of his most popular works, *The Dialogues*. The main characters are principally the pupils who make progress in learning during their school days. Firstly they start as schoolchildren and finally they become college students. At the same time their environment changes according to the pedagogical rhythm: the teaching centres, the learning contents, the interactions with teachers and classmates. Gradually we will discover that this world inhabited by students, whose names –or even nicknames– bring us to mind classical reminiscences as well as modern allusions (recognizable references in Vives' time), involves indeed a deeper sense.

Keywords

The Dialogues, education, Latin, humanism, teaching

¹ Doctora en Filologia Hispànica per la Universitat de València. Traductora en tres llengües (anglès, francès i alemany) i docent en l'àrea d'humanitats de Florida Universitària, Catarroja.

Mores primum mox eloquentiam
Plini el Jove, *Epistulae*, III, 3

1. PRELIMINAR

La *Linguae latinae exercitatio*, més coneguda com els *Diàlegs*,¹ és una obra escrita per Joan Lluís Vives que apareix en les acaballes de la seua vida, encara que sembla haver tingut una llarga maduració: finalitzada a Breda, el dia de la Visitació de la Verge –el 2 de juliol–² de 1538, fou publicada un any abans de la mort del seu autor. A pesar d’haver estat freqüentment considerada com una «obra menor»³ dins l’abundant producció vivesiana, cal remarcar que –en contrapartida– ha seguit el llibre més reeditat i traduït del prestigiós humanista, tot un èxit editorial que va superar les dues-centes edicions des que va veure la llum en 1539 fins l’acabament d’eixe segle (García Ruiz, 2005: 27-28). Per una banda, és cert que Vives havia albirat en la creació d’aquest llibre una oportunitat de refer la seua economia, degut a la bona acollida que abans que el seu havien tingut ja altres *Diàlegs*. Però seria injust, d’altra banda, limitar-se a eixa perspectiva, perquè el que surt finalment és un volum harmoniós de forma i de contingut, en el qual Vives aboca l’essència de tots els seus coneixements, dotant el conjunt no sols d’una elevada qualitat pedagògica, sinó també literària, ètica i filosòfica.

Els vint-i-cinc diàlegs que componen el llibre, xifra certament idònia per a un manual (considerant la proporció i la precisió que inspira), van encapçalats d’una dedicatòria al príncep Felip, *fill i hereu* de Carles V, formalitat que li degué semblar molt adequada a l’autor per tres motius fonamentals, amés d’interrelacionats entre ells: en primer lloc, nomena un motiu de tipus lògic, el públic a qui va destinada l’obra és juvenil, ja que es tracta d’una exercitació en la pràctica oral del llatí adreçada als xiquets (*pueris*), i Felip, amb a penes onze anys, forma part d’eixe col·lectiu. En segon lloc, es fa patent l’agraïment al pare de l’infant, l’Emperador (*caes. augusti*), per la *benevolentiam me summam*, la gran benevolència que ha tingut amb l’escriptor i que segurament té a veure amb una pensió que a la seua arribada a Bruixes –després de l’atragada estada a Anglaterra– li va concedir el poderós monarca.⁴ El tercer motiu es deriva dels anteriors: intervenir en la formació del futur sobirà prestant així un

¹ Seguim l’edició crítica elaborada per M.ª P. García Ruiz. (2005). Pamplona: Eunsa, on trobem transcrits els diàlegs en llatí, i remetem, així mateix, a la recent edició normativa dels *Diàlegs* a cura de F. J. Hernández i F. Esteve. (2016). València: Alfons el Magnànim, basada en la traducció de Pin i Soler.

² La data de celebració tradicional abans de la reforma decretada per Pau VI en 1969 que traslladà la festa al 31 de maig.

³ Sol ser sempre el judici de l’autor mateix el que condiona les opinions crítiques que vindran a etiquetar els seus escrits *a posteriori*. En efecte, en la dedicatòria d’aquest llibre en concret Vives comenta que l’ha redactat «en mig d’ocupacions d’estudis majors», és a dir, d’altres ocupacions de major importància, com ara l’elaboració dels que serien els seus darrers treballs, tots dos, efectivament, de gran envergadura filosòfica, *De anima et vita* (1538) i *De veritate fidei christianae* (pòstum), com apunta F. Calero en el seu comentari dels *Diàlegs*. (1994). València: Ajuntament de València, pp. 21 i 24.

⁴ «Una pensión de ciento cinquenta ducados, esto es, poco más de la mitad de mis gastos» precisa el filòsof en una carta dirigida a Juan de Vergara, en Jiménez Delgado, J. (ed). (1978). *Epistolario de Juan Luis Vives*. Madrid: Editora Nacional, p. 576.

servici al seu país natal, Espanya.⁵ El triple objectiu plantejat en la dedicatòria es projecta doncs en gradació ascendent: servir al Príncep (el xiquet), a l'Emperador (el pare) i a Espanya, la pàtria. No obstant això, la contribució de Vives a la corona espanyola és més significativa del que pot semblar a primera vista, ja que no estem únicament davant d'uns simples exercicis de conversa per millorar els coneixements de llatí, sinó que açò obri dues vessants de major repercussió: per una part, estos exercicis inclouen les dites, la cultura i el pensament dels clàssics, tot un repàs a la cosmovisió grecollatina; per altra part, el domini del llatí constituïa per als humanistes la clau de la sapiència, el lliure accés als *studia humanitatis*, fonament del programa educatiu de l'Humanisme que tenia com a finalitat la perfecció moral, i és per això que Vives menciona en aquestes línies preliminars la *formació en els rectes costums* que rebrà el Príncep i que redundarà, sense dubte, en el benestar de la nació governada.

2. L'EDUCACIÓ COM A LEITMOTIV I ALTRES ESTRATÈGIES NARRATIVES DE COHESIÓ

Com que el propòsit cabdal d'aquestes pàgines és centrar-se en els noms més eloqüents dels *Diàlegs* per esbrinar el seu sentit transcendent (si és el cas) o la intenció de l'autor a l'escollir-los, convé que –aprofitant el marc que ens ha ofert la dedicatòria– presentem abans qui són aquests protagonistes i el seu entorn, a fi d'avaluar millor els procediments creatius que farà servir Vives. Donat que el fil conductor no és altre que l'educació, aquest motiu desencadenarà una sèrie de relacions entre determinats personatges que esdevindran recurrents en les interaccions dialògals: el primer és el *pare* que, com a cap de família i responsable de l'educació del seu plançó, pren la iniciativa de portar i deixar el seu fill en mans d'un instructor, un professional que s'encarregarà de la formació del noi; pel que fa a la pròpia activitat docent generada, aquesta ha de comptar amb almenys dos participants, tots dos amb funcions recíproques: el *mestre* i l'*alumne*, un que ensenya i l'altre que aprén. Una relació bilateral a la que s'afegeix una altra de tipus colateral, la que s'estableix entre els alumnes mateixos, els *companys*, camaraderia que s'estén més enllà de les aules. Estos intercanvis, tant personals com professionals, aniran desenvolupant-se en tres escenaris predominants: la casa, l'escola i el carrer, alternant-se així els espais interiors i els exteriors per tal de dinamitzar i amenitzar l'acció. De fet, encara que cada diàleg funciona amb autonomia, variant a sovint d'assumpte i de nòmina de participants, es suscita un sentiment no sols de cohesió sinó també de progressió en l'argument a distints nivells: a nivell espacial, els personatges es desplacen contínuament de casa a l'escola, i viceversa, en la primera meitat del llibre. Observem, a tal efecte, que hi ha capítols de transició o de connexió entre l'àmbit casolà i l'escolar com, per exemple, els anteriors i posteriors al capítol V, «La lliçó»: el moviment oscil·lant d'anada i de tornada és explícit als caps. III i IV («ad ludum», cap a l'escola) i VI («reditus domum», de regrés a casa), itinerància que accentua, amés, la sensació de dinamisme. A nivell temporal també es fa evident

⁵ Vives no vol desmerèixer la tasca del preceptor de Felip, Juan Martín Siliceo, i per això cita –en un acte de reconeixement i humilitat– el tutor encarregat de la formació del jove príncep. Per altra banda, també sembla que vol deixar constància de que, malgrat tot, Espanya és –i sempre serà– la seua pàtria.

l'avançament en la història perquè els xiquets dels primers capítols esdevenen adolescents i, finalment, joves adults. Per a produir este efecte, l'autor explota uns quants recursos:

a) Establir un paral·lelisme entre dos escenes similars entremig de les quals ha deixat passar un lapse de temps (deu capítols), aixina els xiquets del cap. I, assistits per una criada que els aixeca de bon matí i els ajuda a vestir-se, en el XI han evolucionat a jovenets que, al trenc del dia, es desperten uns als altres i, mentre s'abillen, són servits per un criat.

b) El recurs de la nomenclatura que fa servir de manera enginyosa per infondre en l'esperit del lector aquesta impressió de progressió en el temps: quan els primers col·legials comencen el trajecte educatiu, advertim que els seus noms apareixen en diminutiu: Tuliol (caps. II i VI), Nepòtul (VII) i Gràcul (VIII), fent al·lusió als grans oradors i escriptors llatins: Marc Tuli Ciceró, Corneli Nepot i la coneguda estirp dels Gracs,⁶ és a dir, com si ens volguera presentar bé els fills, bé la versió *junior* d'aquestes autoritats literàries i polítiques romanes. Justament, aquests hipocorístics s'acumulen en els capítols inicials per denotar la curta edat dels protagonistes i després ja no es tornen a utilitzar més perquè la infància queda enrere i es dona pas a una nova etapa, l'adolescència.

c) Parell a aquest desenvolupament biològic, l'aprenentatge també evoluciona al ritme dels alumnes: al principi assistim a les nocions bàsiques de l'alfabetització, aprendre a llegir i escriure. Es comença, per tant, amb allò més elemental, com el coneixement de les lletres, l'abecedari (cap. V), primeres lliçons que el mestre intentarà fixar en la memòria dels xiquets fent servir regles mnemotècniques. Després s'assenten els rudiments de l'escriptura, açò és, com preparar una ploma, la qualitat del paper, copiar les mostres, etc. (cap. X). Aquests capítols, *Lectio* (V) i *Scriptio* (X),⁷ que novament coincideixen amb xifres precises, suposen fites assolides en eixe procés didàctic. Paulatinament es van complicant els continguts introduint-se discussions al voltant de cites d'autors clàssics o reflexions fortuïtes a propòsit de qüestions gramaticals (cap. VII). La densitat i complexitat es fa més palpable a partir del capítol X on es parla, per exemple, d'una conferència de l'insigne Antonio de Nebrija sobre la utilitat de l'escriptura que serveix de pretext per introduir el tema de la lliçó. Més tard, com a colofó, al capítol XIII els estudiants assisteixen, fins i tot, a una *disputatio* en la universitat.

Sembla que l'autor ha volgut donar compte de les etapes en la vida d'un estudiant, des de la infantesa fins a la joventut. Tot avança de forma conseqüent: per exemple, els llocs on s'imparteix l'ensenyança canvien, de la casa privada del preceptor amb uns pocs alumnes – la *schola domestica*– es passa a una escola amb un caràcter més institucional i públic (cap. VII) on el nombre d'estudiants ha augmentat i també les dependències (hi ha, àdhuc, un menjador amb servents) i, amés, el pedagog compta amb l'assistència d'un ajudant, l'*hypodidasclus*, probablement un deixeble de més edat que intenta actuar com mà dreta, intentant per tots el mitjans guanyar-se el beneplàcit del mestre. Per últim, s'arriba a la universitat (cap. XIII) que, primerament, es designa amb el títol genèric de *schola*, d'on

⁶ Veure Rodríguez Santidrián, P. (ed.). (1987). *Luis Vives: Diàlegs sobre la educació*. Madrid: Alianza i García Ruiz, M. P. (ed.). (2005) p. 40.

⁷ *Lectio* és un terme amb dos sentits, 'lectura' i 'lliçó'. Encara que a Vives li agrada jugar amb la dissèmia dels mots, ací el significat més convenient seria el de *lectura* ja que després se'ns parla d'*escriptura*, dit d'altra manera: la lliçó del capítol V consisteix en aprendre a llegir i la del X a escriure.

deriva –per cert– la *scholastica*, mètode medieval d'ensenyança (que encara es defensava en les aules de la Sorbonne) i que ací Vives ataca obertament.⁸ Després, només començar el diàleg, s'acota amb el terme *Academia* (d'un cert regust platònic). La denominació de l'ensenyant també varia segons s'avança: *ludimagister* (cap. III) > *praeceptor* (V) > *magister* (VII i X). En relació a l'aprenent, ja hem fet menció de la tàctica dels noms en diminutiu per referir-se als pàrvuls (primer estadi en l'escolarització); posteriorment, a partir del capítol VIII, ja s'ha produït el pas de la infantesa a la pubertat (segon estadi): els jocs infantils i trivials queden desplaçats per converses esquitxades de sentències clàssiques, col·loquis que procuren reflectir les inquietuds pròpies d'adolescents. Als capítols XIII i XIV és evident que estem front a estudiants universitaris (tercer estadi). De fet, hem assistit a la maduració formativa i acadèmica, però també conductual de l'estudiant, perceptible en l'autodisciplina que s'imposen els joves de dedicar hores nocturnes a l'estudi, assenyalant clarament el final d'un cicle educatiu que es mamprèn en el capítol I i es culmina en el XIV.⁹

3. ELS NOMS DELS PROTAGONISTES I EL SEU PAPER EN EL PLA ESTRUCTURAL DE L'OBRA

Com ja havia quedat exposat als preliminars, l'autor ofereix la seua obra als xiquets en qualitat d'eina didàctica i li la dedica, en particular, a l'infant Felip. Així doncs, els protagonistes dels *Diàlegs* estaran encarnats fonamentalment per personatges amb el rol d'estudiants els quals, a fi d'aconseguir una identitat més perfilada, aniran assumint els noms que Vives els assigne en funció de paràmetres simbòlics o argumentals que convinga subratllar en cada episodi. De fet, dins la constel·lació d'educands exhibida al llibre, trobem una ampla gamma de personatges que abasten diferents estaments i classes socials, tipus d'alumne, edats, etc. Pel que sembla, l'autor s'ha preocupat per donar representació a tots. A continuació es centrarem en la revisió d'alguns d'aquests protagonistes, en les denominacions que s'han triat per a ells i en el lloc que ocupen en el pla estructural premeditat per l'escriptor.

3.1. Noms en llatí i en grec: estratègies etimològiques i estructurals

En la tasca de triar els noms, Vives no sols té en compte la personalitat i el paper que el personatge deu representar, sinó també la posició que ocuparà en el pla estructural del llibre. Donat que la llengua que es vol practicar és la pròpia del *Latium*, hi haurà lògicament una proliferació de noms d'origen llatí. Així, per tal de designar a la majoria d'escolars, l'escriptor utilitza els *nomen* o *praenomen* de cèlebres personalitats romanes. Ara bé, en

⁸ L'humanista llança una crítica a la «vella tradició acadèmica», tant en la part pràctica com en la teòrica: les hores lectives, la manera d'aprendre recitant de memòria, la dissensió de criteris i, sobretot, la selecció de llibres i autors canònics.

⁹ Convé observar que aquest procés s'inicia amb la *Surrectio matutina* del cap. I i conclou amb la *Lucubratio* del cap. XIV: el primer moment del dia i l'últim; la matinada i la vetlla. En els albors, són xiquets sotmesos a una disciplina, en les darreries són adults responsables. Cal remarcar també que en algunes edicions s'altera precisament l'ordre d'estos capítols i el XIV passa a ocupar el lloc del XV, ubicació més significativa perquè eixa xifra redona marca de nou un punt assolit.

L'atribució dels noms havíem advertit que emprava el diminutiu (Tuliol, Nepòtul, etc.) només als primers capítols, quan es referia als *pueris* (a partir dels 7 anys), però aquest tractament afectiu desapareixia per complet quan els xiquets començaven a apropar-se a l'edat adulta (a partir del capítol VIII ja s'endinsen en l'adolescència),¹⁰ donant aleshores prioritat al *nomen* o *cognomen* originals (Plinius, Celsus, etc.). De fet, açò coincideix amb tres curioses circumstàncies: la ja de per sí reduïda participació femenina, s'acaba esvanint del tot; al capítol VIII la xerradissa dels estudiants versa sobre les diverses causes de l'abandó escolar; per últim, a partir del capítol X, proliferen els protagonistes amb cognoms vinculats a l'aristocràcia espanyola i valenciana (Manrique, Mendoza, Maluenda, Borgia, etc.). Podem deduir, doncs, que s'ha produït un canvi d'etapa i no tothom continua amb l'ensenyança secundària. Les xiquetes que, per cert, ixen als *Diàlegs* no ho fan mai en qualitat d'alumnes, sinó que sempre estan lligades a la casa, a una matrona i a les faenes domèstiques. La formació que rebien estava orientada principalment a convertir-les en bones mestresses de casa. Pel que concerneix els xiquets, el fet de continuar amb els estudis estava quasi reservat per a les classes altes i és per això que Vives aprofita per censurar la nova moda que s'estava instaurant en la societat de deixar de costat l'estudi de les lletres per dedicar-se a les arts i oficis «no liberals» (cap. VIII), menys edificants però més lucratiu.

Una segon tàctica més subtil que fa servir l'autor consisteix en nomenar –com hem vist– els escolars amb noms majorment provinents del món romà i, en canvi, idear noms en grec per referir-se als mestres i preceptors: Filòpon, Flexíbul, Sofòbul, etc. Potser, mitjançant aquesta estratègia, Vives el que volia era posar de relleu la prosàpia i supremacia dels pensadors grecs en tant que precursors dels savis llatins. Els grecs deuen considerar-se, doncs, els mestres dels llatins i tots dos, grecs i llatins, mestres en línia directa del nostre humanista i dels seus contemporanis.¹¹

És, precisament, en l'ocurrència d'aquestes designacions, nascudes de la inventiva de l'autor, on més rellueix la seua erudició, evidenciant una enorme destresa tant en l'elaboració de jocs etimològics com en el plantejament dels diàlegs perquè l'índole antitètica subjacent d'aquests noms li permet contrastar punts de vista, idees i actituds oposades. Per això, l'intercanvi conversacional es sol generar a sovint entre dos o tres components. Vegem alguns casos: al diàleg V, per exemple, es contraposen dos tipus d'alumnes, *Lusius* que fa referència a *ludus*, per tant, queda ben definit com aquell que està enjogassat, *versus* l'estudiant responsable i aplicat que és encarnat per *Aeschines*.¹² Al diàleg XIII es tornen a oposar dos models d'estudiants: *Tyro*, el principiant o novençà, i *Spudaeus*, l'experimentat o veterà.¹³ Fixem-nos que les denominacions derivades del grec (Αἰσχίνης i

¹⁰ Entre els romans la denominació de les edats de l'home eren: *infans* (fins els 7 anys), *puer* (7-17 anys), *adulescens* (17-30 anys), *juvenis* (30-45 anys), etc.

¹¹ Així ho expressa amb vehemència el propi Vives per boca del mestre en el destacat diàleg X parlant de l'art de l'escriptura: MESTRE: [...] *Europa, seguint els grecs, escriu, pel contrari, d'esquerra a dreta. MANRIQUE: També els llatins?*

MESTRE: Sí, fill, també els llatins. Al fi i a la cap vénen dels grecs!

¹² Tal vegada és un record a Èsquines d'Atenes, orador adversari de Demòstenes. Per altra part, ens sembla molt cridaner el fet de trobar a l'*Anàbasi* de Xenofont dos militars precisament anomenats Lycius i Aeschines: l'un cap de la cavalleria i l'altre de la infanteria lleugera mercenària.

¹³ Del lèxic marcial, *tyro*, *-onis* (recluta, soldat novell) s'ha traslladat al lèxic acadèmic amb idèntic significat aplicat esta vegada a l'estudiant, com explica l'autor al mateix capítol. L'altre terme, *spoudaios* (diligent i virtuós) sembla estret de l'ètica aristotèlica i pareix referir-se a l'individu que es troba a un pas de convertir-se en savi,

σπουδαῖος) gaudeixen, novament, de més prestigi i consideració que les que s'han construït en llatí (*Lusius* i *Tyro*).

3.2. Noms de persones reals i reials: més estratègies constructives

Abans d'aprofundir en aquest subapartat, anem a presentar a continuació un quadre amb els capítols principals i els seus protagonistes per tal de mostrar que segueixen un precís repartiment amb una pauta regular de base quinària:

Dedicatòria	[I]	[V]	[X]	[XV]	[XX]	[XXV]
	Surrectio matutina	Lectio	Scriptio	Cubiculum et lucubratio	Princeps puer	Praecepta educationis
Pueris et Principi puero, Philippo	Emmanuel	Lusius, Aeschines (pueri)	Manricus, Mendoza	Plinius, Epictetus, Celsus, Didymus	Philippus	Budaeus, Grympherantes

[Quadre 1: Distribució dels capítols principals amb els seus protagonistes]

Hem fet esment més amunt de la curiosa alteració en l'ordre dels diàlegs depenent de les edicions i que afecten els capítols centrals compresos entre el XII i el XV. Un argument favorable per situar *Cubiculum et lucubratio* com capítol XV ja havia quedat dilucidat en pàgines anteriors, però recordem-lo no obstant: es tracta de la culminació d'un cicle educatiu com recolzen diverses raons cronològiques, tempo-espacials, biològiques, pedagògiques i, fins i tot, temàtiques (és un cicle que s'enceta en el cap. I de bon matí dins una cambra, *Surrectio matutina*, i es clausura en el mateix espai a poqueta nit, *Lucubratio*). Fixem-nos com també van cobrant sentit estructural i temàtic la resta de capítols assenyalats, fites en l'organització i distribució del llibre: dins del susdit cicle educatiu els capítols V, *Lectio*, i X, *Scriptio*, esdevenen graons bàsics en l'escala formativa: saber llegir i escriure correctament.

Si aquests capítols estan dotats d'especial transcendència i significació pel lloc rellevant que ocupen, així també estaran revestits d'una major dimensió els personatges que protagonitzen aquests episodis. En els noms clàssics no es detindrem perquè hem efectuat els comentaris pertinents en el subapartat anterior, quant als noms que hi resten estan inspirats –explícitament o implícita– en persones conegudes de l'autor, reals i reials. Si examinem atentament l'esquema proposat se n'adonarem que Vives ha volgut proveir els diàlegs d'un marc: la dedicatòria que presenta el destinatari principal de l'obra, l'infant Felip, enllaçant amb el capítol XX, *Princeps puer*, breu compendi sobre l'educació d'un príncep,¹⁴ en voga a l'època.

és a dir, amb una trajectòria enriquida de coneixements i expertesa, que en aquest context soldadesc-acadèmic es pot commutar pel sentit de *veterà*. Potser els noms del diàleg V li han estat suggerits així mateix pel seu transfons militar.

¹⁴ Veure Rodríguez Santidrián (1987: 159), qui considera molt encertadament que els capítols XIX-XX conformen un tractat succint sobre l'educació «del buen gobernante».

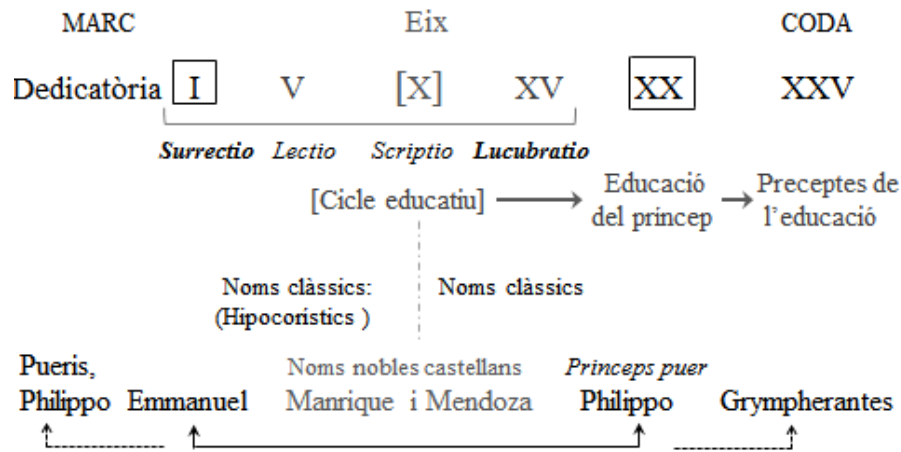
Enmig d'aquest marc, exactament, el capítol X ens introdueix dos personatges amb cognoms d'origen castellà i d'extracció aristocràtica: Manrique i Mendoza. En el primer d'ells s'ha reconegut a Rodrigo Manrique, fill de l'Inquisidor general i antic alumne de l'humanista a Lovaina (Calero, 1994: 75 i García Ruiz, 2005: 41); el segon, s'ha relacionat amb Francisco de Mendoza y Bobadilla, bisbe de Còria (García Ruiz, *ibid.*), però tractant-se d'un capítol axial i atenent a la configuració de l'obra que ha quedat vertebrada pels deixebles i els seus mestres, estem més a favor de què aquests dos personatges estiguen fent al·lusió als vertaders deixebles de Vives com un gest de complicitat. Per tant, darrere de la identitat del personatge que completa la parella del diàleg és probable que s'amague Rodrigo de Mendoza, curiosament homònim de l'anterior i –el més interessant– pare de Mencía de Mendoza,¹⁵ la Marquesa del Cenete, preceptor de la qual fou Vives en l'última etapa de la seua vida i que, amés, es menciona al Diàleg XXII.

Respecte a *Emmanuel*, nom del xiquet que inaugura el primer diàleg, Santidrián (1987: 31) s'aventura a suggerir que es tracte del rei de Portugal, Manuel I, que arribà a ser contemporani (1469-1521) de Vives. Ara bé, hem argumentat fermament que l'autor vol deixar ben palesa la imatge infantil, per la qual cosa pensem que estaria molt més pròxim d'aquest raonament no aquest rei humanista sinó el seu nét, Manuel Filibert de Savoia. Molts indicis semblen indicar-ho així: en eixe precís moment el futur duc de Savoia té quasi deu anys, està per tant en plena infància, l'etapa idònia. Els altres dos noms que es mencionen al diàleg I estan íntimament relacionats amb la seua família: Beatriu és un nom recurrent en la dinastia materna, mentre que Eusebi –«piadós» en grec– podria estar insinuant el record del seu oncle, Joan III de Portugal, precisament anomenat *el Piadós*. De ser cert, s'establiria un nou vincle intern, estructural i temàtic, entre el capítol d'apertura (I) i el de major apogeu (XX), entre l'infant Manuel Filibert i l'infant Felip, ambdós cosins i ambdós de curta edat, destinataris ideals de la formació que proposa Vives.¹⁶

Tanquem l'apartat amb un nou esquema que reflexa nítidament la funció dels capítols dins una estructura compositiva de proporcions simètriques on s'aprecien les estratègies constructives i configuratives que hem anat exposant:

¹⁵ Al igual que el bisbe de Còria, també la marquesa de Senet tenia fama de dona *prudent* i *erudita* (Calero, 1994:71 i García Ruiz, 2005: 81), qualitats que caracteritzen el personatge de Mendoza al diàleg X. Com a mostra de l'erudició, esta ja es manifesta només encetar-se la conversa, puix en qüestió d'unes línies aquest personatge construeix dos símils, l'un basat en una cita de Quintilià i l'altre sobre el mite de les filles de Dànu. F. J. Hernández (2016) hi veu també una clara referència a Mencía, deixebra i mecenes de l'eminent filòsof.

¹⁶ Un altre «satèl·lib» que orbita al voltant del príncep Felip també d'origen portuguès és el seu *menino* Ruy Gómez de Silva, nét de Rui Gomes de Menezes, majordom major de sa mare, la reina Isabel. Tal era l'afecció que el príncep li professava que sempre el tenia al seu costat i, una vegada al tron, el va distingir amb el títol de Príncep d'Éboli, entre altres dignitats. Pensem que el nom del criat del capítol XI, *Gomezulus*, podria estar inspirat en aquest jove.

[Quadre 2: Estructura compositiva dels Diàlegs]

Solament ens queda per abordar l'última part de l'esquema compositiu que hem considerat com una coda pel que té d'amplificació del tema central del llibre: exposar els preceptes de l'educació. Açò ens permet donar pas al següent i postrem punt en la interpretació dels noms protagonistes.

3.3 El darrer nom, el més enigmàtic

De tots els personatges el més enigmàtic és, sense dubte, el que protagonitza els dos capítols finals: *Grympherantes*. Encara que al diàleg es deixen caure dades (vagues) de parentesc i personalitat d'aquest jove, no resulten gaire decisives en la seua identificació i l'afany per voler posar-li un rostre es veu finalment frustrat degut a l'etimologia poc transparent del seu nom. De fet, sorprén vivament que la nomenclatura inventada per l'escriptor al llarg dels diàlegs (la major part d'ella en grec) haja tingut una descodificació més diàfana, mentre que aquest nom en concret –vist el seu hermetisme– bé es pot considerar un autèntic criptograma. La voluntat de l'autor, en aquest cas, pareix ser la d'ocultar a tot preu el referent que s'amaga darrere aquest últim arquetip de deixeble. Allò ben cert és que, ja siga per prudència, ja per estimular la intriga i l'intel·lecte, el sentit d'aquest nom continua sent un misteri.¹⁷ Tanmateix, ens agradaria participar en el suggeridor joc de formular hipòtesis sobre la formació d'aquesta paraula (potser era el que en última instància pretenia Vives, esperonar la imaginació i la indagació).

Primerament, voldríem destacar la interpretació etimològica que ha efectuat García Ruiz (2005: 45 i 531) perquè, havent observat les estratègies creatives emprades per Vives, veiem factible la conjunció de dos mots [*grym* / *pherantes*], que la filòloga proposa. El que no concorda massa és la mescla d'un component llatí (*grunnio*) i un altre grec (φῆρω), com una mena d'híbrid. Tanmateix, hem trobat un ètim grec que ve a encaixar en aquesta hipòtesi de García Ruiz, donant homogeneïtat a les dos parts del nom: ens referim a l'onomatopeia

¹⁷ L'opacitat del nom sembla deliberada perquè el text original va acompanyat d'unes gloses escrites probablement per l'autor on explica i amplia conceptes, aleshores, si Vives haguera cregut convenient desentebolir el sentit d'aquest terme, senzillament s'hauria servit d'aquest recurs. Una altra possibilitat és que en eixa època el mot fóra intel·ligible, però pel temps s'haja quedat obsolet fins a obscurir del tot el seu sentit.

amb la que es representa la veu del porc, el grunyit, γροῦ, també en forma verbal, γροῦζω (grunyir com un porc), i d'ací el sentit figurat de murmurar o mussitar (que ja actualitzen els mots *grommeler* en francès o *grunzen* en alemany).¹⁸ Llavors, la traducció que proporciona García Ruiz, açò és, «el que gruñe o habla gruñendo como los cerdos», ens suscita dos comentaris: primer, el participi φεραυτες estaria en nominatiu masculí plural, concordant amb almenys dos noms masculins, és a dir, seria més encertat «els que grunyen o parlen amb grunyits» (resulta pertinent no perdre de vista aquest sentit de col·lectivitat). Segon, és molt interessant que l'estudiosa derive el significat del nom per la vessant de la *dignitas homini* perquè és precisament el discurs subjacent del diàleg. Citem (García Ruiz, *ibid.*):

[...] descripción peyorativa del personaje, que encaja con la idea que recorre el texto de que quienes no viven de acuerdo con su dignidad de hombres, son más animales que hombres.

Per la nostra part, abans d'enunciar la hipòtesi, preferim deixar delineat quin és l'estereotip d'individu que encarna aquest personatge per oferir una base més sòlida on assentar el nostre raonament. Aleshores, cal destacar que els trets més pronunciats de la seua personalitat són la supèrbia, la vanitat i la hipocresia, vicis que el filòsof-pedagog sabrà posar en evidència per tal d'eradicar-los, mostrant a l'educand la seua falsedat i futilitat. El personatge, per altra banda, pertany a la noblesa; sembla provenir d'un llinatge d'antiga soca i s'insisteix en tot moment en la seua *honestissima progenie*, lligada especialment a la cort i als reis. Una nissaga on la figura paterna esdevé, una vegada més, crucial en el projecte educatiu i que ací està reforçada inclús per dos representants masculins, *pater et patruus*, el pare i l'oncle patern, l'un que envia el seu fill per ser instruït i esdevenir un digne successor; l'altre, l'oncle venerable, que s'havia encarregat en un principi de la instrucció del nebot. Amés, el capítol XXIV reprén i dona resposta a una qüestió que el pare del capítol II havia llançat de forma primerenca i que marcava el començament de l'aprenentatge, l'estímul per a emprendre la formació: en què es diferencia un home d'una bèstia? Tema aquest, *la dignitas homini*, que va ocupar i preocupar molt els humanistes, els quals defensaven la superioritat de l'home sobre la resta de creatures no sols per l'existència de l'ànima i el privilegi de la raó, sinó especialment per l'exercitació en els *studia humanitatis*, els estudis de les bones arts, que condueixen –graó a graó– a la perfecció moral i, en termes més transcendents, que allunyen l'ésser humà de la *feritas*, apropant-lo a la *divinitas*, com es preconitza al final del diàleg per boca del filòsof: «Eris autem, quod unice tum tibi erit curae, gratus Deo immortalis».

Doncs bé, comptem, com a mínim, amb tres nocions clau: la joventut, l'estirp i la presumpció del personatge. Si Vives, mitjançant els noms, ha volgut posar de relleu trets definidors de la persona, hi ha un terme encara en ús que es susceptible d'amalgamar gran part d'eixes nocions bàsiques, ens referim al mot «grífol» que significa 'lluc, tany o rebrot d'una planta',¹⁹ ja que implica un ésser que es troba en una fase incipient de creixement i aquesta idea traslladada al nostre context fa al·lusió al descendent més novell d'una branca nobiliària en procés de desenvolupament físic i moral. L'arrel de *grífol* és sorprenentment γροῦψ γροῦπος (en llatí *gryps, -ypis*), açò és, *grifó*, procedència que va enunciar en el seu moment

¹⁸ Veure *Diccionario Griego-Español*. (2002). Barcelona, Sopena (sota la direcció de F. I. Sebastián Yarza).

¹⁹ Gran diccionari de la llengua catalana. (1998). Barcelona, Enciclopèdia catalana.

Rodríguez Santidrián (1987: 193, encara que amb reserves) per al primer component del nom, *grymph*. El vocable *grifó* no solament és riquíssim en significats, sinó que hi ha una ocasió en la que forma un mot compost, *girfalc*, en castellà *gerifalte* (hi ha certa similitud fonètica amb *Grympherantes*). S'hauria d'explorar aquesta versió a fi de trobar la baula definitiva que ens desvetlle l'origen del controvertit nom misteriós.²⁰

Reprenem la remarca que fem més amunt referida a la idea de col·lectivitat que es desprèn d'aquest nom: si interpretem que aquest personatge representa un deixeble estereotipat, l'anonimat en què el deixa el seu nom abstracte el fa realment representant de tots els de la seua classe. Arribats a aquest punt recobra sentit la funció de coda que li atorgàvem a aquest capítol. De fet, *Grympherantes*, és l'exponent genèric dels deixebles apareguts en els capítols anteriors, sobre tot esdevé un eco del príncep Felip, perquè com aquell també este es presentat com una persona principal, envoltat per dos consellers, *Flexibulus* i *Gorgopas*, l'un amable i comprensiu, l'altre terrible i intransigent,²¹ proposant-se una dinàmica similar a la de l'episodi amb el príncep: l'adoctrinament del jove, encara que en aquest penúltim capítol amb un to peremptori, car l'adoctrinament ha arribat al seu terme i –com comprovarem– de manera exitosa. Efectivament, el capítol final (XXV) s'obri amb la transformació palpable i feaent (una *subita mutatio*) que ha experimentat l'alumne, metamorfosi que ja s'havia constatat en acabar-se el capítol anterior, però per manifestar que és ferma i sòlida li se dona continuïtat en el següent. Ara el protagonista està en disposició d'enfrontar-se a la prova definitiva, mesurar-se amb el prototip d'estudiant, l'alumne ideal que –seguint el fil argumental fins a les últimes incorporacions– també és «fill d'algú il·lustre», en aquest cas d'un humanista de gran altura intel·lectual i amic de Vives: el francès Guillaume Budé o *Budaeus*.

Així, es tanca en cercle perfecte aquesta *Exercitatio* que va destinada a formar el príncep en primera instància, però també el patrici i el plebeu, perquè el saber està obert i a l'abast de tots, ja siguen *Praetextatus*, *Cirratius*, *Florus*, o tota la caterva de noms bé imaginats, bé evocats per l'autor, que com innumerables màscares estan ocultant una sola entitat: el deixeble; mentre que sota les diverses disfresses dels mestres que, dit siga de passada, exhalen una aura socràtica, *Philoponus*, *Sophobolus*, *Flexibulus*, ens agrada imaginar que s'amaga un sol filòsof: el nostre Vives.

Data de recepció: 18/01/2016 | Data d'avaluació: 6/02/2016

²⁰ A Vives hem constatat que li encisen els jocs de paraules, quina curiositat que també ací s'en done un: γριφος,-ου i *griphus* (en llatí) // γριψ γριπος i *grips*, *gris* (llatí), alternant l'ípsilon i la iota, [y/i], i que el significat de la primera parella siga precisament 'enigma' (γριφος) i 'endevinalla' (*griphus*).

²¹ Comparem fins on arriba el paral·lelisme: els interlocutors del príncep són dos consellers anomenats, *Moròbul* i *Sofòbul*, noms igualment inventats en grec per crear dos tipus de mentors antagònics, en l'enfrontament dels quals fa sobreixir els consells prudents, nobles i savis d'un d'ells (Sofòbul) posant, per altra banda, en evidència el *vaniloquium* un tant desgavellat i neci de l'altre (Moròbul). Ara es torna més comprensible la raó per la qual Vives ha encriptat els noms dels personatges, per fer-los al mateix temps universals i anònims, que en ells s'hi pogueren reflectir –com en un espill– comportaments i tipus humans, però que, gràcies a l'anonimat, no es feriren les susceptibilitats.

Fotografía: Maria Magdalena Ruiz Brox